

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2014 – Volume 23, Issue 3, pp. 64–68
URN:NBN:NL:UI:10-1-116393

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Igitur publishing, in cooperation
with Utrecht University of

Applied Sciences, Faculty of Society and Law

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Richard de Brabander. **Wie wil er nou niet zelfredzaam zijn? De mythe van de zelfredzaamheid.** Antwerpen/
Apeldoorn: Garant, 2014, 191 p., € 22,90.

ISBN: 9789044131451

Wie wil er nou niet zelfredzaam zijn?

De mythe van zelfredzaamheid

Richard de Brabander

Garant

BOOKS

JOOP BERDING

Joop Berding is onderzoeker en
hogeschooldocent bij het Kenniscentrum
Talentontwikkeling en het Instituut voor Sociale
Opleidingen van de Hogeschool Rotterdam.
E-mail: j.w.a.berding@hr.nl

Dat de sociale sector op dit moment in
een turbulente fase verkeert, mag wel een
understatement worden genoemd. Een van de
meest opvallende aspecten van die turbulentie
is de steeds veranderende manier waarop het
werk binnen deze sector wordt gelabeld, in de
terminologie van De Brabander: “geframed”.
“Framing” is de (onontkoombare) manier
waarop we met behulp van taal betekenis
geven aan de werkelijkheid. Volgens De
Brabander is het kenmerkend voor de huidige
tijd dat deze betekenisverlening als iets
“natuurlijks” wordt voorgesteld en niet als

de uitkomst van een “discours”. Het begrip
zelfredzaamheid gebruikt De Brabander
als casus om te laten zien hoe dit soort
processen werkt. Zijn hele betoog in dit rijk
gevulde boek draait om het “debunkten” van
de veronderstelde “natuurlijkheid” en het
aantonen van het politieke karakter van het
begrip zelfredzaamheid. In deze bespreking
vat ik de hoofdlijn van De Brabanders betoog
samen en plaats ik enkele kanttekeningen.

“Op een belletje kunnen drukken telt sinds
kort ... als teken van zelfredzaamheid”,

stond recent in een ingezonden brief in de Volkskrant te lezen als (wrange) illustratie van wat tegenwoordig van burgers “zelf” wordt verwacht en op welke professionele zorg ze (nog) kunnen rekenen. De Brabander bespreekt in drie delen wat er volgens hem schuilgaat achter het discours en de retoriek van het begrip zelfredzaamheid. In het eerste deel valt De Brabander vooral het al genoemde, vermeende natuurlijke karakter van zelfredzaamheid aan en gaat hij in op de methode die hij in dit boek gebruikt, de discours-theorie. Zelfredzaamheid wordt gezien als het in staat zijn de regie over het eigen leven te voeren. Voor een deel wordt dit overigens door allerlei regelgeving onmogelijk gemaakt. Dat is een van de vele paradoxen die De Brabander ten tonele voert. Cruciaal is dat met de introductie van het begrip zelfredzaamheid een “normatieve sprong” (p. 22) wordt gemaakt. Deze bestaat uit de verbinding van feitelijke analyse met noodzakelijkheid en deze weer met wenselijkheid. Precies hier doet framing zijn intrede. Het resultaat is dat, in de woorden van De Brabander, het particuliere tot universeel wordt verklaard. Vervolgens introduceert De Brabander zijn door Foucault en Mouffe geïnspireerde discours-methode.

Deze laat hij in het tweede deel los op een aantal beleidsteksten van de Wet op de maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Het gaat hem hierbij om in eerste instantie verborgen en geïmpliceerde betekenissen.

Hieraan vooraf gaat een historische excursie naar het begrippenarsenaal waarmee “de burger” in voorbije jaren is aangeduid. Van zelfontplooiing gaat het naar zelfbeschikking en dan naar democratisch individualisme, waarna we via de verantwoordelijke burger terecht komen in het vigerende Wmo-jargon van de zelfredzame burger. De nadruk ligt op het “zelf”, ten koste van anderen, in het bijzonder professionals. Die nadruk heeft, wederom, de klank van natuurlijkheid en vanzelfsprekendheid: wie wil er nu niet zelfredzaam zijn? Deze retoriek gaat, aldus De Brabander, gepaard met verschillende “verhalen” (“tales”), in het bijzonder de “moral” en de “cautionary” tale. Aan de hand van fragmenten uit de Wmo laat hij het onpersoonlijke karakter van deze wet zien (zie bijvoorbeeld de passieve vorm en het ontbreken van “human agents”) en toont hij het hoge “als-we-niet-.....,-dan-”-karakter aan. Zijn conclusie luidt dat hier sprake is van ont-politiserings: politiek is management geworden (p. 82). Aansluitend komen vanuit een Rotterdams praktijkonderzoek sociaal werkers aan het woord over zelfredzaamheid. Opvallend is dat deze werkers wel de nuance aanbrengen die in het beleid mist: sommige cliënten die worden aangeduid als zelfredzaam zijn juist kwetsbaar en andersom. Een interessante passage in dit verslag is waar werkers lachen om hun eigen uitspraken en die van hun collega's. Aan de hand van Zizek interpreteert De Brabander dit als een cynische reactie, omdat de werkers wel doorhebben hoe groot

BOOKS

de kloof is tussen "het beleid" ("theorie") en hun dagelijks werk ("praktijk"). De Brabander werpt overigens terecht de vraag op hoe groot de beslisruimte voor de werkers is. Aan het eind van dit hoofdstuk stoeit De Brabander met de modaliteiten moeten, willen en kunnen, aan de hand van een gesprek tussen een cliënt (moeder van twee volwassen kinderen) en een maatschappelijk werker. Opnieuw blijkt dat zelfredzaamheid en afhankelijkheid geen absolute begrippen zijn maar "dwars door elk individu heen" lopen (p. 115).

In deel 3 ten slotte, gaat De Brabander verder in op de talige aspecten van het zelfredzaamheidsdiscours aan de hand van de vraag waarom eigen verantwoordelijkheid, eigen kracht en meer van dat type geïndividualiseerd denken de overhand heeft gekregen en waarom het zo moeilijk is deze hegemonie te doorbreken. In dit deel komt vooral een aantal paradoxen naar voren, bijvoorbeeld dat wie zich weet aan te passen aan de "nieuwe" (lees: zelfredzaamheid, eigen regie, eigen kracht en autonomie) werkelijkheid het meest flexibel is. En flexibiliteit en dynamiek zijn in personeelsland de nieuwe mantra's. Vervolgens duikt De Brabander de geschiedenis in om aan de hand van denkers als Kant en Rousseau en daarna hedendaagse denkers als Badiou en Zizek in te gaan op de culturele "bias" in begrippen als autonomie. Daarna keert hij terug naar de verhouding tussen het particuliere en het universele en concludeert hij dat deze niet samenvallen maar "om elkaar

heen draaien" (p. 135). Wat verborgen blijft is dat het particuliere, door zich voor te stellen als universeel, een neutraal en wenselijk aanzien krijgt. In het laatste hoofdstuk van dit deel gaat De Brabander aan de hand van Sennett, Dalrymple en enkele anderen nogmaals in op het idee van absolute (on)afhankelijkheid. Is de burger die zich verzet tegen de heersende (politieke, economische) orde niet hét toonbeeld van autonomie? Of gaan we liever mee in het idee van "governable subjects" (N. Rose)? De Brabander rondt af met de enigszins ontvullende conclusie dat we in de woorden van Paul Verhaeghe, "zo langzamerhand allemaal neoliberal in ons denken [en] in ons gedrag" zijn (p. 159).

In een epiloog stelt De Brabander de vraag naar de ethiek. Zijn we nu allemaal zo gewend aan fenomenen van "bestuurlijkheid" (Foucault) zoals sociale indexen, toets-uitslagen, zelfredzaamheidsmatrixen, opbrengstgericht werken en dergelijke, dat we hier helemaal niet meer over nadenken? Even verderop zet hij nog een stap verder door de (provocerende) vraag te stellen naar het potentieel totalitaire karakter van deze systemen. Onverschilligheid lijkt het grootste gevaar. De Brabander sluit toch af op een positieve toon door kort in te gaan op een mogelijk alternatief voor zelfredzaamheid, namelijk "empowerment", dat uitgaat van relationele autonomie. Dit erkent de wederzijdse afhankelijkheid van mensen en is daarmee vruchtbaar voor de praktijk van het sociaal werk.

De Brabander roert veel zaken aan, van verschillend gehalte. Diepe analyse van praktijksituaties worden afgewisseld met essayistische beschouwingen en overwegingen, tekstanalyse en historische excursies. Het boek biedt daarmee een veelzijdig beeld van het debat rondom zelfredzaamheid en ontdekt dit begrip terecht van de vanzelfsprekendheid waarmee het is omgeven. Wie zich wel eens als patiënt of cliënt in zorgende handen heeft moeten geven, zal het niet moeilijk vallen te erkennen dat daarmee een deel van de eigen onafhankelijkheid en "regie" uit handen werd gegeven – en dat dit niets is om je voor te schamen. De Brabander maakt terecht duidelijk dat universaliteitsclaims – gij zult te allen tijde zelfredzaam zijn want dat is goed! – problematisch en in de praktijk niet houdbaar zijn. Een belangrijke en voor het sociaal werk (en overigens voor het gehele sociaal-educatieve en zorgdomein) cruciale gedachte is dat daar het particuliere, het specifieke en het humane behoren te heersen. De Brabander maakt zo mooi de paradoxale dans van particulier en universeel duidelijk. Het is daarom wat bevreemdend – en dat is mijn eerste kanttekening - dat dit besef aan het eind van het boek, bij zijn pleidooi voor empowerment, geheel lijkt te zijn verdwenen. "Empowerment", zo stelt hij (p. 172), "erkent dat ieder ongeacht wie hij of zij is of wat hij of zij doet, betekenisvol is voor de samenleving". Even afgezien van de zeer ambigue lading van het begrip "betekenisvol" (hoe vullen de brave burger respectievelijk de rebellerende jongere

dit in?): dit is nogal een universaliteitsclaim. De kritische distantie die De Brabander innam ten opzichte van zelfredzaamheid lijkt verdwenen. Evenmin verbindt hij zijn pleidooi voor empowerment met bevindingen uit de praktijkonderzoeken. Een gemiste kans om dit rijke materiaal opnieuw tegen het licht te houden.

Mijn tweede kanttekening betreft de methodische aspecten van De Brabanders aanpak/onderzoek van zelfredzaamheid. Hij presenteert die als "discoursanalyse" maar wat houdt deze nu precies in? Hij analyseert teksten, zoals beleidsdocumenten en uitspraken van mensen (deze zijn eveneens op te vatten als teksten) en voorziet deze van commentaar. Dat hierbij "achter" de teksten wordt gekeken, wordt geïnterpreteerd en geduid en dit alles op basis van een theoretisch kader, dat is op zichzelf niet zo bijzonder. Sterker nog, het is het handwerk van elke onderzoeker die zichzelf en zijn opdracht serieus neemt. Bovendien, en dat is een problematisch punt, is het praktijkonderzoek waar De Brabander zich op zegt te baseren maar zeer ten dele navolgbaar op basis van het gepresenteerde materiaal. Een methodologische verantwoording, onder andere van de gemaakte keuzes wordt node gemist. Daar komt nog iets anders bij. Het betoog van De Brabander is een rationeel en intellectueel verhaal, gericht op analyse en begrip. Maar zoals een wethouder voor wie ik ooit werkte eens zei: "Aan de ene kant heb je rationeel denken, aan de andere kant is er de

BOOKS

politiek". Geen beleidsmaker zal wakker liggen van De Brabanders doorwrochte analyses en fijnzinnige ontrafeling van de (taal- en machts) spelletjes rondom (bijvoorbeeld) de Wmo. De werkelijke "gevechten" vinden elders plaats. Daarmee is dit boek zelf een illustratie van de erin verkondigde stelling dat er een kloof bestaat tussen theorie en praktijk.

Een korte laatste opmerking betreft de centrale stelling van het boek, dat we door zo'n begrip als zelfredzaamheid voortdurend worden geframed. Dat mag zo zijn, de auteur kan er

zelf ook wat van: bij voortduring wordt de lezer retorisch aangesproken met het simpele maar o zo complexe woordje "we". Ook frasen als "De vraag hierbij is ..." of "De vraag wordt opgeworpen" maken duidelijk dat de auteur erop uit is ons mee te nemen op een pad – maar wel zijn pad. Dat mag natuurlijk en het is ook een boeiende weg waarop De Brabander ons meeneemt. Dit boek is dan ook aan te bevelen voor zowel beleidsmakers, professionals als onderzoekers in het sociaal werk. Het is een waardevol hulpmiddel om het gesprek, of eventueel het discours, op gang te brengen.